

BƏDİİ TƏRCÜMƏ VƏ RUS DİLİNDƏ MODAL SÖZLƏRİN TƏRCÜMƏYƏ TƏSİRİ

Məlahət MƏMMƏDOVA

Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan.

*Yazışılan müəllif: melahetbayramova@ndu.edu.az

NƏŞR TARİXİ:

Qəbul edilmə tarixi:

14.08.2025

Nəşr edilmə tarixi:

28.10.2025

AÇAR SÖZLƏR:

tərcümə,
modal söz, dil,
ünsiyyət,
leksik

XÜLASƏ

Tərcümə çox qədim insan fəaliyyətidir və mədəniyyətlərarası əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Tərcüməçilik sənəti, müxtəlif dillərin yayıldığı və vahid ünsiyyət dilinin olmadığı dövrlərdə insanların bir-biri ilə anlaşmaq ehtiyacından yaranmışdır. Tarix boyu fərqli xalqlar arasında bilik və informasiya mübadiləsi tərcümə vasitəsilə mümkün olmuşdur. Tərcüməçi bir neçə dili bilməklə yanaşı, həm də mədəni fərqləri dərk edərək vasitəçi rolunu oynayır. Müasir dövrdə eyni dil ailələrinə aid dillər arasında tərcümə etmək daha asan olsa da, müxtəlif dil ailələrinə mənsub olan dillər, məsələn, Azərbaycan və rus dilləri arasında tərcümə xüsusi bacarıq tələb edir. Bu məqalədə bədii tərcümənin xüsusiyyətləri, tərcümə prosesində qarşıya çıxan çətinliklər və rus dilində modal sözlərin istifadəsi araşdırılmışdır. Modal sözlərin tərcümədə oynadığı rol və onların Azərbaycan dilində qarşılıqlarının müəyyənləşdirilməsi məsələsi xüsusi diqqət mərkəzindədir. Bu aspektlərin təhlili tərcümə prosesində daha dəqiq və ifadəli nəticələr əldə etməyə kömək edir. Beləliklə, məqalədə dilçilik və tərcüməşünaslıq baxımından əhəmiyyətli məsələlər işıqlandırılmışdır.

GİRİŞ

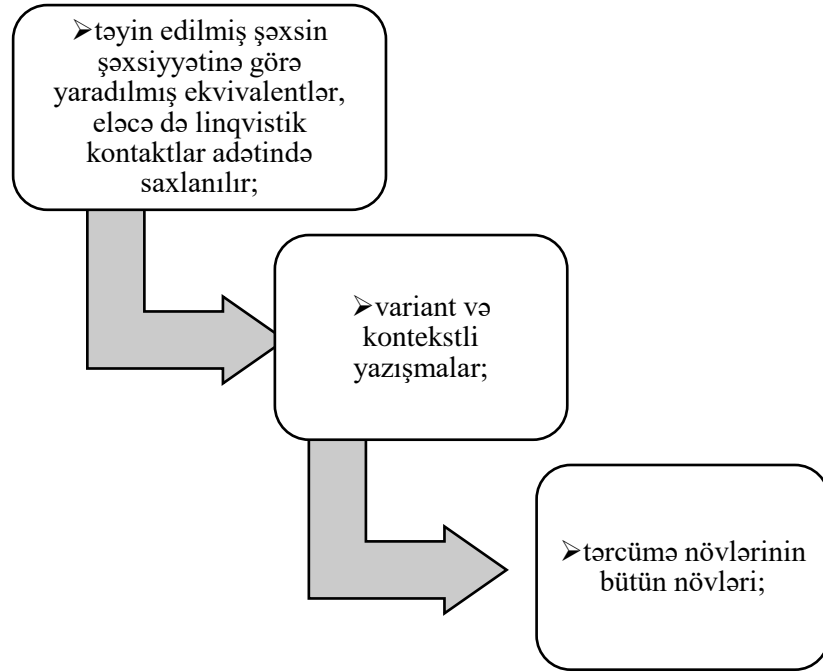
Sintaktik yenidənqurma ən ümumi dəyişikliklər biri passiv ingilis dizaynı rus versiyası ilə aktiv olan əvəz. İngilis-rus tərcümələrində "şifahi yükləmənin nominallaşdırılması" kimi bir fenomen üçün xarakterikdir. Bu çevrilmənin tətbiqi sözün təbiətinə və sözün qrammatik quruluşuna bağlıdır.

Müxtəlif linqvistik fənlərin müddəaları tərcümə fəaliyyətinin bir çox vacib aspektlərini yüngülləşdirməklə yanaşı, həmin fenomenin bu mürəkkəbliyi haqqında obyektiv məlumat əldə etməyə imkan verən tərcüməçilərin tədqiqatçılarına təqdim edilən bir sıra analiz metodlarını təqdim edir.

Linqvistik tərcümə nəzəriyyəsi tərcümə prosesinin elmi bir təsviri olan interlüzual dəyişiklikdir.

Tərcümə fəaliyyətinin ilk linqvistik nəzəriyyələrindən biri Ya.İ. Reczker nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyə bu vəziyyəti nəzərə alır. Tərcümə prosesində məntiqi-semantik qaydaların bəzi üsulları təkrarlanır.

O.İ. Reczker nəzəriyyəsi orijinal və tərcümə mətn vahidləri arasında yazışmada üç kateqoriyaya malikdir:

Teoriya Ya.I. Reckera, ekvivalentlərin öyrənilməsini, sözlərin və ifadələrin mənalılarının həcmi stimullaşdırır; kontekstin mənasını göstərir və ən çox potensial leksik də tərcümə zamanı ünsiyyətdə daha tez-tez rast gəlinən final adresat. O əks əlavə (tərcüməçi öz hərəkətlərinə vəfəaliyyətinə olan reaksiyanı görür və eşidir) və müəyyən təşkil olunma ilə seçilirəşiklikləri müəyyənəşdirir.

Tərcümə prosesində iştirak edən tərəflərin məqsədləri, mövqeyi və digər xüsusiyyətləri münasibətlərin düzgün tənzimlənməsinə, işin səmərəli qurulmasına və nəticədə tərcümənin keyfiyyətinə müəyyən dərəcədə təsir göstərdiyinə görə onların nəzərə alınması vacibdir. Məhz bu məqamda tərcümədə əməkdaşlıq anlayışı ortaya çıxır.

Ekvivalentlik anlayışı - V.N. Komissarov - "tərcümənin ən vacib xüsusiyyətini ortaya qoyur və bu anlayış müasir tərcümə işlərinin əsas anlayışlarından biridir" mənbə yoxdur.

Ekvivalentlik müqayisəli obyektlərin əvəzolunmazlığını nəzərdə tutur, lakin əvəzolunmazlıq mütləq deyil, yalnız bir sıra cəhətdən mümkündür. Tərcümə nəzəriyyəsinəki ekvivalentliyin nisbiyyətini anlamaq qeyri-mümkün olduğundan mümkün olanı ayırmaq üçün vacibdir.

Tərcümə praktikasında, əsl mətn həqiqəti tərcüməçidən fərqli olaraq qəbul edildiyi zaman, yəni orijinal mətn müəllifinin obyektiv həqiqətə münasibəti, həm də əsl və yalan ola biləcəyi hallarda ortaya çıxır.

A.V. Fyodorov tərcümənin adekvatlığını tam dəyər kimi təqdim edir, "bu, orijinal və tam funksional və stilistik yazışmanın semantik məzmununun hərtərəfli köçürülməsi deməkdir". [1, s.127].

Tərcümə üçün sistematik bir yanaşma ilə, tərcümə üçün yetərliyin konsepsiyasının bölüşdürülməsi bizi ətraf mühitlə qarşılıqlı təsir göstərən tərcümə xüsusiyyətlərinə çevirir. Tərcümənin adekvatlığı onun qarşılıqlı iştirakçılarının onun yerinə yetirilməsinin, habelə onun həyata keçirildiyi şərtlərin yerinə yetirilməsinə nəzərdə tutur.

Bədii ədəbiyyatın tərcüməsi – burada tərcümə obrazlı-emosional məqamların verilməsində maksimal dərəcədə adekvat olmalıdır.Məhz belə tərcümədə müəllifin əhval-ruhiyyəsi və hisslərinin,onun spesifik üslubunun verilməsi xüsusən zəruridir.

Yetərlik kateqoriyası əsasən tərcümə mətninin əsl mətnə uyğun gəlməməsi dərəcəsinə deyil, ünsiyyət iştirakçılarının gözləntilərinə uyğunluq səviyyəsinə əsasən xarakterikdir.

Eynəklik səviyyəsinin ən tanınmış nəzəriyyələri semiotik əsaslarla, daha doğrusu, sembolik, semantik və sintaktik ifadələrlə fərqlənən üç növ işarə əlaqələrinə əsaslanır. Dilsel əlamətlərin əlaqələrinin hiyerarşisini əks etdirən translational equivalence modeli aşağıdakı dörd səviyyədə qurulmuşdur:

- pragmatik (nə üçün);
- semantik 1 (əhəmiyyətli) (nə deməkdir);
- semantik 2 (əhəmiyyətli) (necə deyirlər)
- sintaktik (bir-birinə nisbətən bir ifadənin elementlərini necə təşkil etmək).

Təqdirəlayiq haldır ki, təqdim olunmuş lüğətdə "tərcümə" anlayışının otuzdan artıq izahı verilir. Bundan başqa, dildaxili tərcümə, qəzet mətninin tərcüməsi, sənəd tərcüməsi, mətn başlıqlarının tərcüməsi, idiomların tərcüməsi, kino-video materiallarının tərcüməsi, elmi-nəzəri və ictimai-siyasi ədəbiyyatın tərcüməsi, natiq çıxışlarının tərcüməsi, poeziya, nəsr və publisistik materialların tərcüməsi, ixtisarların tərcüməsi, felyeton tipli məqalələrin tərcüməsi, terminlərin tərcüməsi, frazeologizmlərin tərcüməsi və digər janrlı mətnlərin tərcüməsinin xüsusiyyətləri doğru-dürüst araşdırılır.

Azərbaycan dilindən Rus dilinə tərcümə edərkən, belə bir fenomen "əsaslı dəyişiklik" kimi tez-tez rast gəlinir. Tədbirin niteliksəl və ya kəmiyyət olaraq yeni bir dövlətə keçdiyini göstərdiyi hallarda, Azərbaycan dövlətin əsasını üstün tutur, Rus dili isə adətən hərəkətin əsasını istifadə edir. Eyni zamanda, başlanğıc və son formalar əlaqələr prosesi ilə birləşir - nəticəsi. Təklifin ikincisi üzvlərinin dəyişdirilməsi halları da var. Məsələn, çevrilmə nəticəsində bir vəziyyət və ya əlavə bir mövzu ola bilər.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra bütün sahələrdə olduğu kimi ədəbi nümunələrimizin xarici dillərə, o cümlədən rus dilinə tərcüməsi sahəsində də mühüm addımlar atılmış, yeni və daha keyfiyyətli tərcümə nümunələri işıq üzü görmüşdür. Bu illərdə artıq, demək olar ki, əksər tərcümələr sovet dönməindən fərqli olaraq birbaşa orijinaldan edilmişdir. Bu sahəyə dövlət səviyyəsində qayğı göstərilməsi, dünya ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələrinin Azərbaycan dilinə yenidən tərcümə olunub nəşr edilməsinə dair fərman və sərəncamların imzalanması, müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq tərcüməçi kadrların yetişdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməsi və s. kimi tədbirlər tərcümə işinin əhəmiyyətinə qayğı və diqqətdən xəbər verir. Təsadüfi deyildir ki, indi xarici dillərə, eləcə də xarici dillərdən Azərbaycan dilinə tərcümələrin sayı ilbəl artır, bu sahədə peşəkar mütəxəssislər nəslə yetişir.

Əvvəldə haqqında söhbət açdığımız tərcümə nümunələri, habelə son illər edilən tərcümələr belə deməyə əsas verir ki, Azərbaycan ədəbiyyatının rus dilinə tərcüməsi sahəsində müəyyən ənənə formalaşmışdır. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinin Rus dilinə tərcüməsi problemlərinə dair çoxsaylı tədqiqatlar aparılmış, elmi məqalələr yazılmışdır. Lakin rus dilinə tərcümədə milli koloritin qorunması problemi ayrıca tədqiq olunmamışdır.

Məlumdur ki, Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinin rus dilinə tərcüməsinin ayrı-ayrı problemləri müxtəlif illərdə tədqiqatla cəlb edilsə də, belə tərcümələrdə xüsusi adlar və onların daşdığı milli koloritin saxlanması problemləri də ayrıca öyrənilməmişdir [2.s.30].

Bundan başqa Azərbaycan və rus poeziyasının qarşılıqlı tərcüməsində milli koloritin saxlanması məsələlərinə hər iki dilin orijinal və poetik nümunələrinin orijinalının və tərcüməsinin müqayisəli təhlili vasitəsilə aydınlıq gətirilmişdir. Müasir Azərbaycan şeirinin rus dilinə tərcümə nümunələri tədqiq edilmiş, bu tərcümələrdə milli koloritin və realistiğin qorunması məsələsi araşdırılmışdır. Bunun üçün tərcümələr orijinala müqayisəli şəkildə təhlil olunmuş, bəzi hallarda bir şeirin bir neçə tərcümə variantı müqayisə edilmişdir. Ayrı-ayrı şairlərin əsərlərinin rus dilinə tərcümələri, bu tərcümələrdə Azərbaycan milli koloritin saxlanması ilk dəfə hərtərəfli tədqiqatla cəlb edilmişdir ki, bunun özü də ədəbiyyatşünaslıq və tərcümə sənəti baxımından olduqca təqdirəlayiq bir haldır [8].

Sintaktik dəyişmələrin düzgün istifadə edilməsi tərcümə edərkən cümlənin informasiyanın strukturunu qorumağa kömək edir.

Modallığın sözügedən düşüncəyə münasibətini ifadə edən qrammatik bir kateqoriyadır.

Bəyanatın subyektivliyi müxtəlif vasitələrlə - modal fe'llər, sözlər və ifadələr, əhval-ruhiyyə, söz əmri, intonasiya və s. ilə ifadə edilə bilər [3, s.10]. Modalitənin geniş təfsiri deməli, hər bir cümlədə modallıq həmişə mövcuddur.

Modal fe'llər bir çox mənə və mənşəyi çalarları ifadə edir - öhdəlik, zərurət, ehtimal və mümkünsüzlük, ehtimal və improbability, qabiliyyət, arzu, şübhə, etimad, həll, qadağan və s.

Modal fe'llərin bir xüsusiyyəti var - onlar zəiflədilmiş mənada, habelə müəyyən bir növün alt hissələrində istifadə edilə bilər.

Tərcümə üsullarını köçürərkən, ehtimal ki, əlbəttə ki, görünür, şübhəsiz ki, şübhəsiz ki, Rusiya modal söz və ifadələrinin imkanlarını aşağı salmamalıdır.

Həqiqi insanlar müəyyən bir insanın həyatının və həyatının xüsusiyyətlərini əks etdirən obyektlər və hadisələrdir. Gerçəklər də bu obyektlərin və hadisələri ifadə edən söz və sözlər deyilir.

Hər dildə insan fəaliyyətinin bütün hissələrində praktiki olaraq reallıqlar mövcuddur. Həqiqi fərqli bir dildə danışan insanların praktiki təcrübəsi üçün xüsusi deyil, buna görə də onları ifadə edən sözlər ekvivalent olmayan lüğətin sinfinə aiddir. Lakin qeyri-ekvivalentlik həqiqətin fərqli bir xüsusiyyəti deyil.

Tərcümə edərkən həqiqətləri köçürməyin dörd üsulu ən çox istifadə olunur:

- transkripsiya və transliterasiya;
- izləmə;
- analog və ya təxminən yazışmalar;
- şərh və ya izahlı tərcümə [4,s.7]

Rus modal sözlər və ifadələr arasında "modal məhdudiyyətlər" adının tətbiq olunduğu kiçik bir kateqoriya var (baxmayaraq ki ən azı, hətta, başqalarına baxmayaraq).

İzləmə, ilk növbədə, tərcümə dilində uyğunsuzluqları olmayan sözlərin ötürülməsi üçün yeni bir söz, söz və ya mürəkkəb sözün yaradılmasıdır. Bir sözün (morfem) və ya ifadələrin tərkib hissələrinin tərcümənin dillərində onların birbaşa uyğunluğu ilə əvəzlənməsindən ibarət olan tərcümə texnikasının olduğu kimi. Kalka sözün tərcüməsi prosesində formalaşmış bir sözdür.

Aşağıdakı tipli əlilliklər ayrılır: leksik, semantik, sintaktik, frazeoloji.

Bir sıra hallarda, tərcüməçilər hərtərəfli ünsürlər üçün yanlışdırlar və tərcümə dilinin ekvivalent əlamətləri kimi istifadə edirlər, mənbə dilinin əlamətləri ilə oxşar xarici qalıqları olan, ancaq semantikada və ya işləmə funksiyalarında fərqlənirlər.

Bəzi alimlər, beynəlxalq tərcümə vasitələrində (oxşar tipli interlabuage nisbi sinonimlər), yalançı beynəlxalq sözlər (interlabuage homonyms) və interlabuage paronyms daxil olmaqla, bir semantik müxtəlif söz kateqoriyalarında "tərcüməçilərin yalançı dostlarını" xarakterizə edir.

Bir sözün tanış qrafiki və ya ortoepik formaları literalizmə səbəb ola bilər, yəni. ifadə baxımından bənzərlik məzmun baxımından müəyyənləşdirilir və sözün tərcüməsi ya tam uyğun gəlmir və ya tam uyğun deyildir (məs. dəqiqlik - dəqiqlik, işğalçı - işğalçı). Bu örnək fikrə uyğun deyil.

Tərcümə müasir nəzəriyyəsində translational transformasiyalar transformasiya kimi müəyyən edilir və tərcüməçi özünəməxsus bir kontekstdə orijinal ədədlər üçün müntəzəm yazışmalardan istifadə etmək mümkün olmadıqda tərcüməçilərin kommunikativ cəhətdən bərabər tərcümə vahidlərinə köçürülməsini təmin edir [7].

Transformasiya əməliyyatında başlanğıc hesab edilən orijinal dil vahidlərinin təbiətindən asılı olaraq, translational transformasiyalar qrammatik və leksik bölünür.

Leksik dəyişikliklər adətən məntiqi təfəkkür üsulları adlanır, onun köməyi ilə bir xarici dil sözünün mənasını kontekstində ortaya qoyur və biz rus sözlüyünü lüğət sözünə uyğun olmayan şəkildə tapırıq [6].

Leksik dəyişikliklər tərcümə mətn vahidlərinə aid olan əsl mətn vahidlərinin semantikasi (yəni məzmun, mənə) fərqlərindən yaranır [5,s.20].

NƏTİCƏ

Ən çox istifadə olunan üsullar bunlardır: əlavə etmə, tərki etmə, danışma hissələrini əvəz etmə, konkretləşdirmə, ümumiləşdirmə, mənasını genişləndirmək və digərləri.

Tərcümə üsullarını köçürərkən, ehtimal ki, əlbəttə ki, görünür, şübhəsiz ki, şübhəsiz ki, Rusiya modal söz və ifadələrinin imkanlarını aşağı salmamalıdır.

Rus modal sözlər və ifadələr arasında "modal məhdudiyyətlər" adının tətbiq olunduğu kiçik bir kateqoriya var (baxmayaraq ki, ən azı, həтта, başqalarına baxmayaraq).

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Brisse, Anni. «Tərcümə yeni dünya düzənində. Tərcüməçinin vəzifələrinə yeni bir nəzər», «Tərcümə və transmilli proseslər» mövzusunda keçirilmiş beynəlxalq konfransın plenar iclasındakı çıxışın mətni, Bakı 2005, «Dil və ədəbiyyat» jurnalı, №2(3), 2007.
2. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. М., Высшая школа, 1968.
3. The Translator, V.14, #1, 2008, P.184 Boeri, Julie. A Narrative Account of the Babels vs. Naumann Controversy. Competing Perspectives on Activism in Conference Interpreting, point 6, p.p. 1- 51
4. Bayramov Q.H. Azərbaycanca sinqron tərcümənin hazırkı vəziyyəti, YUNESKO-nun himayəsi altında təşkil olunmuş konfrans iştirakçılarının çıxışları, «Azərbaycan bədii tərcümə və ədəbi əlaqələr mərkəzi», Bakı, 2001
5. Ермолович О.И. Имя собственное в тексте. «Сборник научных трудов». Выпуск 278. Смысл текста как объект перевода. М., 1988.
6. Javid, B. Impact of socio-linguistic and socio-cultural factors on translation process. Sciences of Europe, (128).
7. Javid, B. (2023). Grammatical aspects of translation in English and Azerbaijani. Research Retrieval and Academic Letters, (4).
8. Sabir, B. J. (2023). Linguistic and cultural aspects of simultaneous translation. Progress in Science, (4).

SUMMARY

LITERARY TRANSLATION AND INFLUENCE OF MODAL WORDS IN RUSSIAN LANGUAGE ON TRANSLATION

Malahat Mammadova

Translation is an ancient human activity and has played a significant role in the development of intercultural communication. The art of translation emerged from the need for people to understand each other in times when various languages were spoken, and no common communication language existed. Throughout history, the exchange of knowledge and information between different nations has been made possible through translation. A translator not only knows multiple languages but also understands cultural differences, acting as a mediator. In the modern era, translating between languages of the same language family is easier, whereas translating between languages from different families, such as Azerbaijani and Russian, requires special skills. This article examines the features of literary translation, the challenges encountered in the translation process, and the use of modal words in the Russian language. Special attention is given to the role of modal words in translation and their equivalents in the Azerbaijani language. Analyzing these aspects helps achieve more precise and expressive translation outcomes. Thus, the article highlights significant issues from both linguistic and translation studies perspectives.

Keywords: translation, modal word, language, communication, lexicon

РЕЗЮМЕ

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПЕРЕВОД И ВЛИЯНИЕ МОДАЛЬНЫХ СЛОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ НА ПЕРЕВОД

Малахат Маммадова

Перевод — это древняя деятельность человечества, сыгравшая важную роль в развитии межкультурной коммуникации. Искусство перевода возникло из необходимости взаимопонимания людей в те времена, когда существовало множество языков и не было единого средства общения. На протяжении истории обмен знаниями и информацией между различными народами осуществлялся благодаря переводу. Переводчик не только владеет несколькими языками, но и понимает культурные различия, выступая в роли посредника. В современную эпоху перевод между языками одной языковой семьи дается легче, тогда как перевод между языками разных семей, например, азербайджанским и русским, требует особых навыков. В данной статье рассматриваются особенности художественного перевода, возникающие трудности в процессе перевода, а также использование модальных слов в русском языке. Особое внимание уделяется роли модальных слов в переводе и их эквивалентам в азербайджанском языке. Анализ этих аспектов способствует достижению более точных и выразительных результатов в переводе. Таким образом, в статье освещаются важные вопросы с точки зрения лингвистики и переводоведения.

Ключевые слова: перевод, модальные слова, язык, коммуникация, лексика